

Історія релігійного життя в Україні в середині ХХ століття за матеріалами канадського часопису «Віра й культура»

Т. І. Василик

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: vasylyk@ukr.net

Paper received 06.03.19; Accepted for publication 20.03.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-04>

Анотація. У статті представлена характеристика публікацій журналу «Віра й культура», що висвітлюють релігійне життя України у середині ХХ століття. Розглянуто інформаційні замітки рубрики «Церковна хроніка», матеріали редактора журналу митрополита Іларіона (Івана Огієнка), що розкривають тогочасну політику комуністичної влади проти релігії, віри, церкви. Зміст публікацій часопису відображає різноманітні відомості щодо релігійного життя українців, дає змогу дослідникам історії України доповнити її новими фактами.

Ключові слова: релігійне життя, часопис «Віра й культура», церква, антирелігійна агітація.

«Віра й Культура перетворюють народ на свідому націю. І що глибші й більші вони, то національно свідоміший народ, і такий народ звичайно державний», – йдеться у вступній статті канадського українськомовного часопису «Віра й культура», перший номер якого вийшов друком у листопаді 1953 року у Вінніпезі. [16, с. 1]. Саме тому одним із основних завдань часопису, за словами його редактора Івана Огієнка (митрополита Іларіона), – є підвищення релігійної свідомості та культури українського народу.

Проте, за радянських часів погляди на релігію були негативними. Дослідники доводили, що релігія шкодить суспільству [19]. Майже не проводилися дослідження з історичного релігієзнавства, не вивчалася українська діаспорна періодика, що часто містила актуальні й неупереджені матеріали про церковне й релігійне життя на батьківщині.

«За роки незалежності України значно зріс інтерес дослідників до джерел, представлених зарубіжною українською, під якою розуміють окремі документальні комплекси українського та іноземного походження, що стосуються історії України, але перебувають поза її межами». [12, с. 128].

П. Сохань визначив три категорії джерел із зарубіжної україніки. Одна з них – писемна спадщина української діаспори, створена нею за межами України.

У 1990-х роках з початком процесу демократизації українського суспільства та відродження національної державності, науковці отримали доступ до спецфондів бібліотек, до засекречених архівних матеріалів й акценти наукових розвідок змінилися. Поступово почала повертатися в Україну й творча спадщина державного та церковного діяча Івана Огієнка. Оскільки преса для історика є своєрідною скарбницею різнопланових відомостей щодо певної історичної епохи, ми розглянемо часопис «Віра й культура», який став вершиною редакторської діяльності Івана Огієнка.

На сьогодні канадський українськомовний часопис «Віра й культура» залишається маловивченим, хоча серед сучасних дослідників про нього писали М. Тимошик [21], В. Ляхощкий [14]. Проте, зважаючи на багатотематичність і досить тривалий час виходу у світ (1953-1967 рр.), «Віра й культура» потребує ґрунтовного вивчення. Мета нашого дослідження – розглянути публікації журналу, що висвітлюють релігійне життя України за радянських часів.

У всі часи українська Церква була осередком патріотизму, а отже становила певну загрозу для радянської влади, що будувала нове суспільство, яке згідно з класиками марксизму-ленінізму, мало бути суспільством безрелігійним. Тому влада намагалась будь-що знищити Церкву та викоринити з свідомості радянських громадян релігійні пережитки і встановити повний контроль над діями та переконаннями населення. Це засвідчують матеріали часопису. До прикладу, в публікації «Церковне життя в ССРСР» подано результати роботи Сенатської Підкомісії Істленда з питань державної роботи, що були оприлюднені 16 травня 1958 року: «Підкомісія допросила багатьох утікачів із-за Залізної Заслони, і тепер подає, що різні Церкви у комуністичних державах обернулися в слухняне знаряддя червоних диктаторів. Головним диктатором усіх різних Церков Східної Європи є генерал-майор чекіст Г. Карпов, один із керівних співробітників московської тайної поліції». У матеріалі підкреслюється, що агенти МВД вступають навіть до Духовних Семінарій та Академій, щоб «одержати там належну підготовку для праці по церквах» та зазначається, що Підкомісія Істленда осудила ті американські й церковні й духовні організації, які час від часу запрошують до США представників духовенства комуністичних держав, які є «тільки емісарами та агентами МВД» [23, с. 21].

На шпальтах часопису «Віра й культура» зафіксовані кричущі факти тогочасної партійної боротьби проти релігії в Україні. Редакція журналу інформувала українців в еміграції та світову громадськість про жахливе становище української церкви, духовенства, віруючих. Читачі «Віри й культури» з рубрики «Хроніка церковного життя» дізнавались про переслідування віруючих, руйнування і розкрадання церков, насильне насаджування атеїзму. І хоча матеріали рубрики написані в інформаційному жанрі, вони точно та правдиво відзеркалювали методи, що застосовувала влада для знищення релігії на українських землях. Один з таких методів – нищення, закриття церков. В публікації «Рятуйте» розкривається факт зруйнування однієї з харківських церков: «Ось недавно цього 1960 року у Харкові зруйнували Церкву Олександра Невського, дуже гарна була Церква!...», – повідомляє часопис [20, с. 22]. У замітці «Нищення релігійних пам'яток в Галичині», надрукованої в 12 номері журналу за 1960 рік, розповідається, що з церкви монастиря в Крехові забрано і спалено

цінні зразки декоративної різби та живопису, у львівській П'ятницькій церкві зруйновано старовинний іконостас, а в Лаврові більшовики перетворили церкву на господарський склад: «Старовинна монастирська Церква в Лаврові біля Старого Самбора, де були цінні мальовила з 15-16 стол., перемінена з доручення большевицької влади на господарський склад. При тому жертвою впала вартісна різба та живопис Іконостасу з 18 століття», – зазначено в матеріалі [17, с. 24].

Читачі «Віри й культури» з її шпальт дізнавались, що церкви в Україні радянська влада закривала з найрізноманітніших причин: потреба у приміщенні для сільського клубу чи кінотеатру, необхідність побудувати торгові ряди саме там, де розташована церква тощо. Олекса Степовий в статті «Православна Церква в Україні під Советами» розповідає, як в Полтаві під приводом побудови дитячого парку замкнули Каплицю Олександра Невського. «Коло каплиці стояв триповерховий будинок, і там мешкали «відповідальні» члени партії... «Такому товариству» Капличка була «кісткою в горлі», а тому вирішили ліквідувати її. В газеті написали, що там буде дитячий парк, а Капличка, бачите заважає, – пише автор, – І ось на тому місці, що двісті років вважалося священним, з'явилася гноярка... Про дитячий парк вже забули» [18, с. 19].

На сторінках «Віри й культури» неодноразово наголошувалось на тому, що Церква – це душа і серце України, найбільша сила, яка приведе Україну до незалежності, тому радянська влада її боїться і намагається знищити.

Матеріали часопису викривали, критикували антирелігійну діяльність комуністичної партії, розповідали світовій громадськості про правдиве ставлення тамтешньої влади до релігії. Зокрема, публікації часопису свідчать, що дієвим засобом у боротьбі з релігією був економічний тиск на церкву. Наприклад, в замітці «Насилля проти Віри в ССРСР» зазначено: «Тепер комуністи знову схопилися за економічне чавління. До 1959 р. державний податок на одне кіло свічок був 25 рублів, а тепер підвищений на 300 рублів» [15, с. 30]. Повідомляв часопис й про те, що на священників накладають податок у розмірі кількох тисяч рублів. Платить громада, бо священник не має потрібних коштів. В одному із журналів опублікована замітка, в якій утікач з Радянського Союзу розповідає про те, як один священник завів собі 10 курей, а на нього наклали податок 5000 яєць щорічно [5, с. 27-26]. Особливу увагу привертає стаття «Рятуйте!», надрукована без підпису. Це розповідь людини, що їздила в Україну і коли була в церкві їй непомітно хтось всовував записку, така ситуація повторювалась тричі. В статті опубліковані ці записки. Вони розкривають правдиві факти з українського релігійного життя. У них йдеться про те, що церкви обкладаються великими податками, а оскільки платити нічим, то їх закривають, віруючі переслідуються, людей змушують працювати в свята. Є діючі церкви біля готелів, в яких найчастіше зупиняються іноземці, щоб показати, що церква існує. Нприклад, в першій записці лунає заклик не вірити заявам Хрущова, які виголошуються за кордоном, бо вони не правдиві. „Він може що хоче сказати вам, але ви не вірте. Він у нас виступає й говорить: «Усіх попів стерти з лица землі!», – зазначено в записці [20, с. 22].

Комуністична партія робила все, щоб якнайшвидше викоринити релігію з радянського суспільства. Широкомасштабні наступи на Церкву, заперечування партією релігії на силово-політичних засадах, намагання встановити повний контроль над суспільством пояснюється тим, що партія не хотіла ділити владу з будь-якою іншою інституцією. Партія намагалася стати своєрідною Церквою. Матеріали «Віри й культури» розкривають це її прагнення не просто заперечити релігію, а перетворити партійну ідеологію на релігію. У замітці «Комунізм», опублікованій в другому номері часопису за 1956 рік, зазначається, що більшовики встановили диктатуру свого «релігійного ордену», а основи комуністичної програми обернули в догми своєї релігії.

Такі інституції, як заклади духовної освіти у суспільстві, яке будувало комунізм, були небажаними. Тож влада робила все, щоб їх закрити і звести можливість отримання духовної освіти в Україні до мінімуму. Переймаючись долею духовних навчальних закладів, журнал констатує, що учні духовних семінарій переслідуються, семінарії закриваються. «Уже закриті дві українські Духовні Семінарії – Київська і Ставропольська, відкрита поки що Одеська. Минулого 1959-го року не було прийому в Волинську Духовну Семінарію в м. Луцьку, – вона незабаром буде, певне, закрита», – йдеться в 5 номері журналу за 1961 рік [4, с. 25]. У цьому ж матеріалі підкреслюється факт переслідування учнів духовних семінарій з метою скоротити кількість бажаючих навчатись до нуля.

Для того, аби радянське населення почало вірити в партійні догми, не достатньо було закрити церкву чи ув'язнити священника, тож правляча партія вдавалася до такої форми боротьби з релігією як атеїстична пропаганда. Партійні ідеологи вважали атеїстичну роботу й пропаганду тим методом, який здатний повністю відвернути людей від християнської віри й Церкви.

Ознайомившись з публікаціями «Віри й культури», можна зробити висновок, що атеїстична пропаганда була невід'ємним засобом боротьби партії з релігією. Наприклад, у сьомому числі журналу за 1955 рік під рубрикою «Значне побільшення антирелігійної пропаганди в Совегах» зібрано 9 заміток, що віддзеркалюють партійну атеїстичну роботу: «Антирелігійна агітація шаліє», «Роман «Овод», «Антирелігійну літературу не перестають видавати в ССРСР», «Виступ проти релігії», «Наукова» пропаганда», «Проти релігії», «На антирелігійні виклади тягнуть усіх», «Виставка атеїстичної літератури», «Атеїстична агітація в Харкові» [6, с. 25]. Шостий номер часопису за 1958 рік інформує читачів про те, що в Одесі відкрито Будинки атеїста, створено раду Будинку, лекторську групу і секції: літературно-художню, музейно-виставочну, астрономічну, атеїстичних диспутів, громадських обрядів. У замітці підкреслюється, що такі будинки атеїстів створюються по всій Україні. В цьому ж номері повідомлялося про збільшення антирелігійної агітації в Україні: «У кожному журналі тепер стали містити протирелігійні статті. Місячник «Наука і життя» за 1958 рік ч. 2 за лютий місяць містить уже аж чотири протирелігійні статті. А журнал друкується в Києві накладом 40.000 примірників» [22, с. 24-25].

Матеріали часопису засвідчують, що атеїстична пропаганда зростала швидкими темпами. У замітці «Атеїстична пропаганда» підкреслено, що за 1954 рік у Кривому Розі відбулося понад 200 викладів на проти-релігійні теми, під час яких показують фільми «Все-ленна», «Метеорити», «Вулкани» [2, с. 29]. Публікація «Шал безбожництва» розповідає про фотовиставку «Наука і Релігія», релігія висміюється. «Виставку під-готовив музей-заповідник «Києво-Печерська Лавра». Цебто, перетворили славний центр української культу-ри на агітцентр безбожця», – констатується в замітці. У цьому ж матеріалі знаходимо факти про антирелігійне виховання школярів: «А оце цими днями вийшов під-ручник проти релігійної агітації в школі: Ходосов К. О. Атеїстичне виховання учнів на уроках літератури в V – X класах, 148 стор. Видано 18 тис. примірників. Це в Сове-тах зветься – воля Віри!... [24, с. 22]. Дітям при-щеплюють атеїстичні погляди за допомогою віршів і картинок. Часопис повідомляє, що враховуючи дитяче захоплення казками і віршами, в журналі «Піонерська правда» друкують антирелігійні малюнки з насмішли-вими віршиками під ними [1, с. 29].

Великими накладками видавалась антирелігійна літе-ратура. На сторінках часопису можна знайти чимало матеріалів з переліком антирелігійної літератури, за допомогою яких партія намагалася сіяти атеїзм серед радянського населення. Варто навести приклад з публі-кації «Комуністична агітація проти релігії», розміщеної в № 10-11 часопису за 1956 рік: «Останнім часом ви-йшли такі агітки: : Из истории борьбы науки против Религии. М. 1956 р., 31 ст., наклад 130.000 примір-ників. Місячник «Наука й життя», що виходить у Києві накладом 30.000 примірників, у кожному числі має розділ «Наука і релігія», і тут містить агітки проти Релігії. Напр.: Г. Мотузко: Шкідливість релігійних пережитків, ч. 4. О. Опарин: Наука про походження життя на землі, ч. 5. В.Прокожин: М. Горький – войов-ничий атеїст, ч. 6». Це лише один з багатьох переліків, надрукованих в журналі [13, с. 24].

Публікуючи списки антирелігійних праць, редакція звертає увагу на те, що релігійна література не видається. Про заборону друкувати в СРСР Євангеліє розпові-дає перший номер часопису за 1955 рік. У замітці «Біб-лія» повідомляється, що для того, щоб ніхто не купував Старий і Новий Заповіти ціну на них підвищили втричі [3, с. 24].

Значна кількість матеріалів належить митрополиту Іларіону (Івану Огієнку), видавцю і редактору часопи-су. Він не погоджувався з політикою боротьби проти релігії, яку вів пануючий режим і відстоював свою позицію на сторінках «Віри й культури». В статті «У Сове-тах збільшилася боротьба проти релігії» редактор розкриває основні засоби боротьби з релігією, вірою, церквою. Антирелігійну пропаганду в Україні ведуть і шляхом публікації антирелігійних наукових праць. Також практикується прочитання в районних центрах і селах викладів на релігійні теми. Звертає увагу на те, що щоб стерти релігійні переконання з пам'яті наймо-лодших радянських громадян, в журналах спеціально для дітей вміщуються проти-релігійні малюнки.

Підсумовуючи, Іван Огієнко пише: «Перечитавши вище поданий фактичний матеріал, ясно бачимо, що жодної волі Віри в Сове-тах нема – навпаки, панує пла-

нове переслідування, щоб замінити Христову Віру комуністичними видумками» [7, с. 29].

У публікації «Тільки Вірою переможемо комунізм» редактор аналізує книгу К. Петруса «Узники комму-низма». Характеризуючи оповідання, що ввійшли в збірку, Іван Огієнко намагався показати, що навіть у більшовицьких концтаборах люди протистояли ни-щенню Віри. Нерідко таке протистояння закінчувалось смертю [11, с. 29]. Незламність людини перед владою, перемога над страхом померти – дає зрозуміти, що Віра перемагає все. Так стверджувала людина, яка побувала в концтаборах і тюрмах – К. Петрус. Такої ж думки був й сам І. Огієнко.

У 1957 р. на першій сторінці журналу його заснов-ник Митрополит Іларіон закликає Всечесне Духовенст-во, Преподобне Монашество та всіх Благолюбивих вірних Української Православної Церкви в Канаді боротися з небезпекою комунізму. Комунізм митропо-лит називає міцним орденом, який оголосив смертель-ну боротьбу всім християнам, протихристиянською згубною наукою, яку комуністи поширюють держав-ним насиллям. Головне спасіння від антихристової науки він вбачає у Вірі: «Тільки Віра Христова активна й діяльна по формі, а соціальна й соборна по змісту, справді спасе світ від небезпеки комунізму. Цю Віру треба поставити прапором усього вільного світу проти войовничого комунізму» [8, с. 1-2].

Менш оптимістична стаття виходить друком у січні 1959 року. В ній підкреслюється, що християнський світ переживає найтяжчий час в історії. Більше сорока років комуністи борються з релігією, не визнають Бога, християнської моралі, натомість насильно сіють свою марксистську мораль, яка отрує весь світ. «Зійшлися два світи: світ християнський, оснований на Божій Правді, і світ комуністичний на збройному насиллі, обмані та нищенні всього, що стоїть йому на дорозі до захоплення цілого світу, – пише автор, – і вся трагедія нашого часу в тому, що християнський світ не бачить і не розуміє, яка смертоносна трагедія насунула на ньо-го!» [9, с. 21].

Серед праць митрополита Іларіона, що віддзеркалю-вали вороже ставлення до комунізму, до насильного насаджування атеїстичних ідей, на особливу увагу заслуговує стаття «Сучасний комуністичний імпері-ялізм супроти української церкви» [10, с.1-4]. В ній автор зазначає, що комуністи створили окрему кому-ністичну віру та збройним насиллям накидають її всьому світові, а інші віри оскверняють і нищать. Мит-рополит підкреслює й той факт, що чи не найбільше шкоди комуністи принесли Україні, коли по-варварському понищили найдавніші національні пам'ятки – Михайлівську Золотоверху Церкву XII ст., Микольську XVI ст. та інші. Завдяки антикомуністич-ному публіцистичному перу Івана Огієнка «Віра й культура» виступає непримиренним борцем проти комунізму. Антирелігійна політика, яку проводила радянська влада, безжально критикувалась. Християн-ська Віра проголошувалась найсильнішою зброєю у боротьбі з атеїзмом.

Підсумовуючи, варто зазначити, що матеріали ка-надського українськомовного часопису «Віра й куль-тура», місячника богословської думки й культури, правдиво висвітлювали події, що відбувались у релі-

гійному житті України в середині ХХ ст. Публікації часопису розповідають про тогочасну боротьбу комуністичної влади проти української церкви. Часопис інформував українців у еміграції та світову громадськість про жахливе становище церкви, духовенства, віруючих у радянській Україні, коли більшість радянських видань про заходи економічного тиску на церкву, про закриття церков, переслідування священників і віруючих не писали.

Таким чином можемо констатувати, що часопис «Віра і культура» доносив до читачів неупереджену й актуальну на той час інформацію про релігійне життя. Тому його поправу можемо назвати писемним джерелом, подальші дослідження якого дадуть змогу історикам доповнити новими свідченнями багатовікову історію нашої батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антирелігійні картинки // Віра й культура. – 1954. – № 12.
2. Атеїстична пропаганда // Віра й культура. – 1954. – № 12.
3. Біблія // Віра й культура. – 1956. – № 10-11.
4. В СССР закривають духовні семінарії // Віра й культура. – 1961. – № 5.
5. Жахи релігійного життя в СРСР // Віра й культура. – 1956. – № 1.
6. Значне побільшення антирелігійної пропаганди в СРСР // Віра й культура. – 1955. – № 7.
7. І. У СРСР збільшилася боротьба проти релігії // Віра й культура. – 1954. – № 12.
8. Іларіон. Боримося з небезпекою комунізму // Віра й культура. – 1956. – № 6.
9. Іларіон. Небувала загроза для світу. Комуністична мораль // Віра й культура. – 1959. – № 1.
10. Іларіон. Сучасний комуністичний імперіалізм супроти української церкви // Віра й культура. – 1960. – № 4.
11. І. О. Тільки Вірою переможемо комунізм // Віра й культура. – 1954. – № 4.
12. Історичне джерелознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Либідь, 2017. – 512 с. : іл. ISBN978-966-06-0770-7.
13. Комуністична агітація проти релігії // Віра й культура. – 1956. – № 10-11.
14. Ляхоцький В. П. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. П. Ляхоцький. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
15. Насилля проти Віри в СРСР // Віра й культура. – 1960. – № 6.
16. Наш місячник подвоївся розміром // Віра й культура. – 1953. – № 1.
17. Нищення релігійних пам'яток в Галичині // Віра й культура. – 1960. – № 12.
18. О. Степовий. Православна Церква в Україні під Советами // Віра й культура. – 1954. – № 4.
19. Остриянин Д. Х. Релігія та її реакційна роль. – К.: Держполітвидав, 1955. – 132 с.
20. Рятуйте! // Віра й культура. – 1960. – № 9.
21. Тимошик М. С. «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М. С. Тимошик. – Вінніпег-Київ, 2002. – 548 с.
22. Церковна хроніка // Віра й культура. – 1958. – № 6.
23. Церковне життя в СРСР // Віра й культура. – 1958. – № 9.
24. Шал безбожництва // Віра й культура. – 1959. – № 6.

REFERENCES

1. Anti-religious pictures // Vira i kultura. – 1954. – № 12.
2. Atheistic propaganda // Vira i kultura. – 1954. – № 12.
3. The Bible // Vira i kultura. – 1956. – № 10-11.
4. In the USSR, theological seminaries are closed // Vira i kultura. – 1961. – № 5.
5. Horrors of religious life in the Soviets // Vira i kultura. – 1956. – № 1.
6. Significant increase in anti-religious propaganda in the Soviets // Vira i kultura. – 1955. – № 7.
7. I. In the Soviets, the struggle against religion has increased // Vira i kultura. – 1954. – № 12.
8. Ilarion. We are fighting the danger of communism // Vira i kultura. – 1956. – № 6.
9. Ilarion. An unprecedented threat to the world. Communist morality // Vira i kultura. – 1959. – № 1.
10. Ilarion. Contemporary communist imperialism against the Ukrainian church // Vira i kultura. – 1960. – № 4.
11. I.O. Only by faith will we overcome communism // Vira i kultura. – 1954. – № 4.
12. Historical Source Studies / YA. S. Kalakura, I. N. Voytsekhivska, S. F. Pavlenko ets. – 2-he vyd., dop. i pererob. – K.: Lybid, 2017. – 512 p. : il. ISBN978-966-06-0770-7.
13. Communist agitation against religion // Vira i kultura. – 1956. – № 10-11.
14. Liakhotsky V. P. Educator: Publishing and editorial activity of Ivan Ogienko (Metropolitan Ilarion) / V. P. Liakhotsky. – K.: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2000. – 528 p.
15. Violence against Faith in the USSR // Vira i kultura. – 1960. – № 6.
16. Our magazine has doubled in size // Vira i kultura. – 1953. – № 1.
17. Loss of religious monuments in Galicia // Vira i kultura. – 1960. – № 12.
18. O. Stepovyj. Orthodox Church in Ukraine under the Soviets // Vira i kultura. – 1954. – № 4.
19. Ostrianyin D. H. Religion and its reactionary role. – K.: Держполітвидав, 1955. – 132 с.
20. Save! // Vira i kultura. – 1960. – № 9.
21. Tymoshyk M. S. «I will be left forever with a stranger...» Metropolitan Ilarion (Ivan Ogienko) and the Ukrainian renaissance / Tymoshyk M. S.. – Winnipeg-Kyiv, 2002. – 548 p.
22. Church Chronicle // Vira i kultura. – 1958. – № 6.
23. Church life in the USSR // Vira i kultura. – 1958. – № 9.
24. The shame of godlessness // Vira i kultura. – 1959. – № 6.

The History of Religious Life in Ukraine in the Middle of the 20th Century, Based on Materials from the Canadian Magazine «Faith and Culture»

T. I. Vasylyk

Abstract. The article describes the characteristic of publications of the magazine «Faith and Culture», which highlights the religious life of Ukraine in the middle of the 20th century. The information notes of the heading "Church Chronicle", materials of the editor of the magazine Metropolitan Ilarion (Ivan Ohienko), which show the policy of the communist government against religion, faith, and church are considered by the author. The content of the magazine's publications reflects a variety of information about the religious life of Ukrainians, allows researchers of the history of Ukraine to supplement it with new facts.

Keywords: religious life, magazine «Faith and Culture», church, anti-religious agitation.